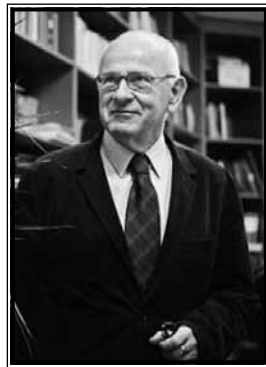

RAZGOVOR S PROFESOROM DRAGOM ROKSANDIĆEM

Piše: Luka Pejić

S gotovo četrdeset godina iskustva rada u struci, sveučilišni profesor i povjesničar Drago Roksandić, autor više knjiga i mnoštva stručnih članaka, predstavlja nezaobilaznu figuru suvremene domaće historiografije, bilo u kontekstu proučavanja Vojne krajine, kulture i povijesti Srba u Hrvatskoj, mikrohistorije, komparativne historije, ili nečeg drugog. Tijekom karijere surađivao je sa stranim sveučilištima i institutima, poput onih u Budimpešti i Beču, a osim toga, bio je aktivan i u radu velikog broja skupova, istraživačkih projekata te časopisa u Europi, SAD-u i Aziji. Krajem 1960-ih, a napose 1968., Roksandić kao „svjedok vremena“ i strastveni čitatelj autora „Frankfurtske škole“ i francuskih filozofa, promišlja koncept direktne demokracije, a „Praško proljeće“ ostavlja osobit utjecaj na njega. Dvadesetak godina kasnije, 1980-ih, profilira se kao kritičar tradicionalne jugoslavenske historiografije. Prema pisanju Stipe Kljajića s Hrvatskog instituta za povijest, Roksandić se „svojom oštrm kritikom nastojao obrušavati na isključivo nacionalne historiografije te otvoriti put naglašavanju međusobnih povijesnih odnosa i kulturnih prožimanja jugoslavenskih naroda.“ Danas je redoviti profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje drži nekoliko kolegija.

Krajem 2012. godine imali smo priliku porazgovarati s profesorom Roksandićem o njegovim pogledima na, blochovski govoreći, „zanat povjesničara“, kao i druga historijska pitanja i kontroverze.

Osim povijesti, studirali ste i filozofiju te sociologiju. U kojoj mjeri primjenjujete znanstvene spoznaje i promišljanja iz navedenih domena prilikom vlastitih istraživanja i predavanja? Smatrate li interdisciplinarni pristup važnim za Vaš rad?

Moj interes za studij filozofije i sociologije bio je uvjetovan – danas bih to rekao – primarnim interesom za povijest. Moje gimnazijsko iskustvo te iskustvo studija filozofije i sociologije, dakle – 1960-te godine, iskustvo su vremena „žive povijesti“. Danas to nije teško evocirati. Njezini su akteri bili narodi u mnoštvu narodno-oslobodilačkih i dekolonizacijskih pokreta, klase, napose radništvo i seljaštvu u mnoštvu društvenih pokreta pa i revolucija, ali i mnoštvu političkih stranaka, sindikata, kulturnih alternativa itd. Akteri su, s druge strane, bili ljudi-stvaraoci, nerijetko karizmatičke osobnosti, t.j., političari, znanstvenici, umjetnici itd., koji su inkarnirali, vjerovali smo, univerzalne humanističke vrijednosti i prakse. Silno me je privlačilo iskustvo svijeta u promjenama i ja sam i sam htio biti osviještenim sudionikom. Narativizirano iskustvo prošlosti nije me zadovoljavalo, tim manje što je upravo 1960-ih godina u Jugoslaviji počela javna „dekonstrukcija“ utemeljujućih mitova socijalističkog društva, usporedo s javnim suočavanjem sa krizom društveno-ekonomskog, a potom i političkog sistema te oficijelnim otvaranjem „nacionalnog pitanja“. Da bih bio dobar povjesničar, morao sam studirati prije svega filozofiju i sociologiju. Međutim, bio sam zarana lišen doktrinarnih opsjednutosti. Primjerice, sjećam se dobro učinaka sudjelovanja u kolegijima iz socijalne antropologije Vere Erlich nakon njezina povratka iz SAD-a. Bio je to velik iskorak iz dotadašnje vlastite kulture mišljenja.

Još nešto. Zagreb je u to doba bio grad otvoren za inovacije u književnosti, kazalištu, filmu, slikarstvu, arhitekturi, stripu itd. – moglo bi se reći, svjetski otvoren grad. Oficijelna kulturna politika je bila ambivalentna, ali su i „pros“ i „contras“ za svaku inovaciju imali svoje zagovornike u vlasti. Čak i u najkonfliktnijim situacijama. Vjerovao sam, a mislim i danas da je mlade ljude to ohrabralo. Pripadao sam i sâm mladoj generaciji koja je bila otvorena prema budućnosti, sigurna da je moguć bolji, pravedniji svijet. Za mnoge je bilo neupitno da se za takav svijet treba angažirati i to na vrlo različite načine. Bez toga ne bi bilo 1968. godine. Godina 1968. nije bila godina očaja. Bila je to godina uvelike samosvjesne studentske omladine, ponajprije okrenute prema budućnosti.

Intrageneracijski svjetonazorski pluralizam je bio uočljiv i u nas, prema ne uvijek i eksplicitan u uvjetima monopartijskog dirizizma.

Međutim, kardeljevski „pluralizam samoupravnih interesa“ štošta je činio vrlo složenim. To znači da je sociokulturne, napose, socijalnopolitičke mimikrije bilo poprilično i među mladima. Doduše, danas mi je to mnogo jasnije nego što je tada bilo.

Kakvo je Vaše mišljenje o upotrebi pojmova historija i povijest? Držite li da je riječ o istoznačnicama ili ne? Kako ih pravilno koristiti u znanstvenom diskursu?

Povijest me nikada nije zanimala kao prošlost već, intuitivno, kao „vergangene Zukunft“ (Koselleck), naime, već tada sam bio uvjeren da su u iskustvu ljudske povijesnosti prošlost, sadašnjost i budućnost, kao koncepti, u vrlo složenim međuodnosima. Otuda mi je od studentskih dana bilo nužno razlikovati kritičku, znanstvenu misao o iskustvu ljudske povijesnosti od povijesti same. Jedino na taj način sam mogao i o sebi samome razmišljati kao o kritičkom biću, biću prakse. Nisam promijenio svoje mišljenje s time u vezi. Nužno je pojmovno razlikovati povijest i historiju.

Među ostalim stvarima, bavite se i metodološkim pitanjima komparativne historije. Možete li nam reći, zašto u okvirima domaće povijesne znanosti još nije učinjen značajniji istup ka poredbenoj metodi i stvaranju takvih djela?

Držim da je komparatistika ključna za budućnost historijske znanosti. Kritičko mišljenje o hrvatskoj povijesti također je nemoguće bez komparatistike i to kako intranacionalne tako i internacionalne. Kada je riječ o tradicionalnim nacionalnim historiografskim tradicijama općenito, komparativni pristupi dugo su bili izlišni, čak i subverzivni za konstituiranje jednodimenzionalnih nacionalnih „velikih priča“, koje su funkcionirale i kao znanosti, ali ništa manje i kao nacionalne ideologije.

U razdoblju poslije 1945. godine komparatistika je u hrvatskoj i drugim jugoslavenskim historiografijama u biti bila nepoželjna jer je po naravi stvari nužno morala otkrivati brojne razlike među jugoslavenskim nacijama. Takve su razlike mogle biti politički opasne jer su implicirale raznovrsne pluralizme, potencijalno i političke. Ideologijski monizam Saveza komunista Jugoslavije isuviše je dugo pretpostavljao ideologeme poput „bratstva i jedinstva“ konkretnohistorijskom istraživanju sličnosti i razlika unutar i između narodna i narodnosti Jugoslavije. Nakon disolucije jugoslavenske federacije posvuda je prevladava potreba za istraživačkim preferiranjem nacionalnih posebnosti pa i ekskluzivističkih binarnih opozicija, što je također obešmičljavalo potrebe za komparativnim pristupima i metodama.

Tek u najnovije vrijeme stanje se mijenja nabolje, ali – puževim korakom. Ključno je to da je komparativna historija ključ za istraživačku integraciju hrvatske u europsku.

Gdje smjestiti hrvatsku historiografiju u okvire šire, europske škole povijesnog mišljenja? Možemo li izdvojiti pokoje ime ili naslov čija je originalnost i važnost nadišla granice naše zemlje?

Teško je izravno odgovoriti na ovo pitanje. Ivan Lučić je bio europski fenomen na jedan način, a Pavao Ritter Vitezović na drugi način. Njih je dvojicu štošta spajalo, ali mnogo toga i razdvajalo. Nakon osnutka modernog Sveučilišta u Zagrebu presudni su bili razvojni trendovi u srednjoeuropskoj historiografiji – u pluralu, a ne u singularu – ali je opuse jednog Natka Nodila ili Baltazara Bogišića nemoguće reducirati na srednjoeuropske obrasce. Međutim, od Ivana Kukuljevića, preko Tadije Smičiklase, Ferde Šišića do Jaroslava Šidaka i Nade Klaić ništa se ne može razumjeti bez srednjoeuropskih konteksta, kako historiografskih tako i nacionalnopolitičkih. Kulturna historija Josipa Matasovića, srednjoeuropskog porijekla, ipak je ostala, stjecajem prilika, na pola puta. Najlošije je prošla ekonomska

historija. Iako je u prvoj polovici 20. stoljeća imala s jedne strane utemeljenu tradiciju Miju Mirkovića, a s druge Rudolfa Bićanića, svaka na je svoj način početkom 1990-ih svedena na vrlo tradicionalističke obrasce. Šteta je tim veća što su povjesničari poput, primjerice, Igora Karamana i Josipa Adamčeka bili otvorili mnoštvo novih istraživačkih orijentacija. Kreativni potencijal na još uvijek nedovoljno ispitani način postojano, ali ne pravocrtno razvijali Mirjana Gross i Miroslav Bertoša. Karakteristično je da se obje ne može svesti na srednjoeuropske obrasce. Mirjana Gross vrlo mnogo duguje francuskoj tradiciji, a Miroslav Bertoša talijanskoj. Moje je mišljenje da su potencijali hrvatske historiografije, kao i hrvatske povijesti, vezani uz paradigmu hrvatskih višegrančija, metaforički, „Triplex Confinium“. Može li se dubrovačku historiografsku baštinu, koja je toliko važna za hrvatsku historiografiju u cjelini, istraživati po srednjoeuropskim obrascima?

Danas nije sporno da je povećani broj hrvatskih povjesničara involviran u međunarodnim projektima, raznovrsnim inicijativama itd. Ključni je problem što je malo toga što je inovativno hrvatske provenijencije. Drugim riječima, internacionalizacije je većim dijelom posljedica uključivanja u ono što se iz svijeta nudi, a manje onoga što bi logikom razvoja hrvatske historiografije bilo potrebno.

U čemu vidite svoje doprinose razvoju hrvatske historiografije prema međunarodnim mjerilima?

O tome je vrlo nezahvalno govoriti. Ne bih ih vrednovao. Referirao bih na činjenice. Ponajprije, u svemu što radim ja sam u većoj ili manjoj mjeri čovjek kolaborativnih projekata, suradnje i nadalje, dijaloga u Hrvatskoj i preko njezinih granica. Od 1996. godine voditelj sam međunarodnoga istraživačkog projekta „Triplex Confinium: hrvatska višegrančija u euromediterranskog kontekstu“, utemeljena u konceptu „višegrančija“ (multiple borderland), koji sustavno kultivira istraživanja hrvatske povijesti, napose u ranome novom vijeku, kao povijest višegrančija. Međunarodni program rasprava „Desničini susreti“, inicijalno utemeljen 1988. godine, koji također vodim, posvećen je inter- i transkulturnim studijama na način koji u Hrvatskoj i u susjednim zemljama prije iznimka nego pravilo. Interdisciplinarni časopis „Ekonomika i ekohistorija“, čiji je spiritus movens doc. dr. sc. Hrvoje Petrić, originalan je časopisni projekt, dijelom proistekao iz projekta „Triplex Confinium“ itd. U njemu također aktivno djelujem.

Na koji bi se način trebala očitovati društvena odgovornost intelektualaca? Možete li u ovaj kontekst smjestiti i ulogu hrvatskih povjesničara?

Od vremena Zolinog „J'accuse“ mnogo se toga promijenilo i u vezi s intelektualcima u suvremenom svijetu, a još mnogo više u samome tom svijetu. Doba Thomasa Manna ili Jean-Paul Sartrea pripada prošlosti moderne epohe. Međutim, ljudi koji su društveno osposobljeni koristiti prije svega svoj mozak u poslovima kojima se bave, a naročito kada su društvene implikacije toga što rade na različite načine očite pa i velike – htjeli, ne htjeli – suočavaju se s pitanjem o svojoj društvenoj odgovornosti.

Postmodernizam je relativizirajući pojmove subjekta, objekta, istine itd. silno doprinio devalvaciji intelektualne odgovornosti za vlastita djela i/ili za njihove posljedice. Neoliberalizam je sa svojim logikama maksimalizacije profita u svemu što je u posljednjih dva stoljeća bilo stvoreno kao „opće dobro“ (npr., javni obrazovni sustavi itd.) imao i ima fatalne učinke na devalviranje intelektualne kulture mišljenja i stvaranja, odnosno, za samo poimanje intelektualne odgovornosti, koja je svedena na puki tržišni artikl, dakako, općenito niske najamne vrijednosti.

Ne vjerujem da će i budućnost biti takva. Svijet je sve složeniji, problemi sve veći, a globalizacijski imperativi sve veći. Da svijet ne bi završio u „totalnom totalizmu“, morat će se oblikovati nove, humanistički (dakle, danas i ekološki) artikulirane alternative za neki bolji svijet. To neće biti moguće bez kreativnih, društveno odgovornih intelektualaca.

Kako je biti hrvatski povjesničar uzimajući u obzir istaknute tope domaće kulture sjećanja, poput Jasenovca, Bleiburga, Golog otoka, Vukovara, itd.? U kojoj mjeri preostali tabui i tzv. „teške teme“

otežavaju i utječu na nečiji rad? Gdje se, po tom pitanju, hrvatski povjesničari nalaze u odnosu na svoje europske kolege?

Iskustvo tragedija i trauma nije samo hrvatsko iskustvo u modernoj Europi. Nijedna dominantna politička ideologija u Europi sa svim njihovim učincima isto tako nije hrvatski izum itd. Sve što se dogodilo u Hrvatskoj 1941. ili 1945. godine događalo se već prije toga negdje drugdje. Najveći je hrvatski problem, kao i srpski i slovenski i crnogorski i bošnjački i kosovskoalbanski 1991. godina. Njime su odnosi među narodima koji su dijelili jugoslavensko iskustvo tektonski poremećeni za cijelo stoljeće. Nije se smjelo dogoditi da se 1989. godine – u vrijeme kraja „hladnog rata“, u europskoj godini nade bez povijesnog presedana – Jugoslavija ratno dezintegrira i to sa serijama zločina poput vukovarskih. Još je strašnije da skoro ništa nije bilo učinjeno da rat ne izbije kada je bilo više nego očito da samo traži povod kada će započeti.

Izvjesno je da su Srbija i Srbi općenito suočeni s povijesnim šokom čije je trajanje teško predvidjeti, ali je isto tako činjenica da nigdje, pa ni s hrvatske strane, nije započelo onako suočavanje s recentnom prošlošću bez kojeg je teško očekivati da će se izaći iz krugova tragedija i trauma koje su bile baštinjene do 1991. godine.

Je li povijesna objektivnost tek mit razoren postmodernim konceptima? Je li ona kao takva epistemološki uopće dostižna i relevantna?

Mislim da nas je postmoderna učinila osjetljivijima za pitanja koja su trajno otvorena u europskoj kulturi, od antike do danas. Epistemološke su aporije postojale i postojat će i dalje, ali to nikada nije bilo, a neće ni biti jedino što su ljudi umjeli promišljati. Problem je u tome što je postmoderna koincidirala s globalnim trijumfom neoliberalizma i što se, nerijetko nasuprot svojim načelnim stajalištima, pretvorila u instrument apologije neoliberalizma u svijetu. S krizom neoliberalizma u krizi je očito i postmoderna. Post-postmoderna očito ide u vrlo različitim smjerovima.

Što mislite o tvrdnji Michela Foucaulta da je suvremena, a na taj način i povijesna istina, zapravo konstrukt mnogostrukih prisila, odnosno da je ona, kako je napisao Keith Jenkins, tek „korisna fikcija“? Banalizirajmo pitanje u potpunosti – čemu historija uopće s obzirom na sve antropološki inherentne spoznajne ograničenosti, metodološke manjkavosti i ideološke pristranosti istraživača?

O istinama u povijesti doista je moguće vrlo kreativno misliti na način koji nam je sugerirao i uspješno prakticirao Foucault. Međutim, ona nikada nije samo konstrukt mnogostrukih prisila. Bitno je da je kritička ljudska misao svjesna toga na što upozorava Foucault i što umije i filozofijski, ali i konkretnohistorijski propitivati vlastita ograničenja. U tome je jeste izazov čovjekove slobode.

Na kojim projektima upravo radite?

Uvijek radim na više projekata u isto vrijeme. Time se štošta u mom radu neupitno usporava, ali, s druge strane, vjerojatno ponešto i dobiva jer sam u stalnome dijalogu sa samim sobom i drugima time u prednosti da o onome o čemu mislim mogu razmišljati na manje konvencionalan način. Tim je opravdanije govoriti o onome što sam u posljednje vrijeme realizirao. I toga ima više, ali bih izdvojio tri: prvo, suurednički poduhvat s kolegicom Ivanom Cvijović Javorina „Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s 'Desničinih susreta 2011.'“, koji uključuje i moj članak „Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25. – 27. lipnja 1944.): iskustvo i aproprijacije“, zatim, drugo, suurednički poduhvat s kolegom Branimirom Jankovićem „Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi. Zbornik radova“, nastao na temelju studijskog rada na jednome mom doktorskom kolegiju te, treće, moje poglavlje upravo objavljenom „Povijesti grada Zagreba. Knjiga 1. Od prehistorije do 1918., naslovljeno „Izlazak iz zidina. 18. stoljeće“. Kao što vidite, krećem se u prilično širokom rasponu od Pavla Rittera Vitezovića do Vladimira Nazora i Miroslava Krležu.